

Analizne metode v karakterizaciji materialov in bioloških sistemov

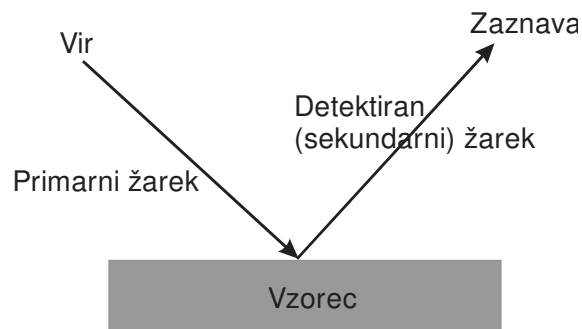
Tehnike analize površin

H. Prosen, FKKT UL

Analiza površine ali celotnega vzorca?

- površina (trdne) snovi je v kontaktu s tekočo/plinasto fazo in se običajno bistveno razlikuje od glavnine (angl. *bulk*) vzorca
- na rezultat analize celotnega vzorca drugačna sestava površine ne vpliva (zelo majhen delež)
- površina: vrhnja plast atomov/molekul oz. vključena še tranzicijska plast (nekaj deset atomskih plasti)
- kje so površine zlasti zanimive: kataliza, razvoj senzorjev, študij korozije in adhezije, obnašanje in funkcije bioloških membran...

Splošni princip (večine) tehnik analize površin

Primarni in sekundarni žarek oziroma curek: fotoni, elektroni, ioni, nevtralni delci.

Načini snemanja: določena točka na površini; celotna površina (vrstično ali dvodimenzionalno); globinsko profiliranje.

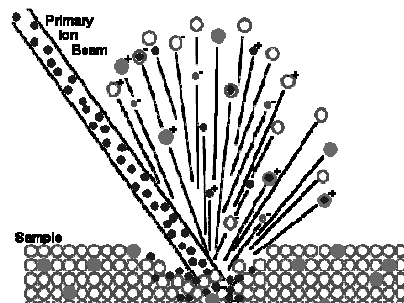
Tehnike analize površin:

- masno-spektrometrične: SIMS (MS sekundarnih ionov), DESI (desorpcijsko elektrorazprševanje), LA-ICP-MS (laserska ablacija z induktivno sklopljeno plazmo-MS)...
- spektroskopske: XPS (spektroskopija rentgenskih fotoelektronov; tudi ESCA), AES (Spektroskopija Augerjevih elektronov), ISS (spektroskopija sipanih ionov), elipsometrija...
- posebne tehnike mikroskopiranja: SEM (vrstična elektronska mikroskopija), STM (vrstična tunelska mikroskopija), AFM (mikroskopija na atomsko silo)...
- klasične: optična mikroskopija, adsorpcijske izoterme, velikost por, reflektivnost...

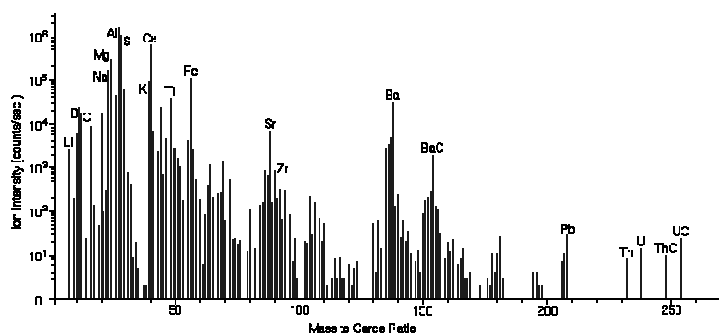
Masna spektrometrija sekundarnih ionov, SIMS

(angl. *secondary ion mass spectrometry*)

- površino obstreljujemo z ioni (Ar^+ , O_2^+ , Cs^+ , tudi Ga^+ ...)
energije 1-30 keV $\Rightarrow$ pride do odprševanja (angl. *sputtering*)
nevtralnih delcev, skupkov in ionov; slednje vodimo v MS
- primerno za vse snovi, LOD 1 $\mu\text{g}/\text{kg}$ – 1 mg/kg
- statični SIMS: gostota ionov $<10^{10}/\text{cm}^2\text{s}$, zgornji 2 atomski
plasti, vzdolžna ločljivost 1 μm
- dinamični SIMS: gostota ionov do $10^{16}/\text{cm}^2\text{s}$, zgornjih 10
atomskih plasti, vzdolžna ločljivost 20-50 μm
- slabosti: ne ionizirajo se vsi elementi enako dobro; izobarne
interference; nabiranje naboja na površini (neprevodni
materiali)...

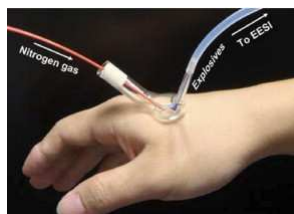
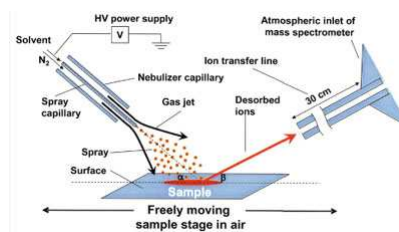

SIMS masni
spekter
aerosolskega
delca
(premogov
leteči pepel)

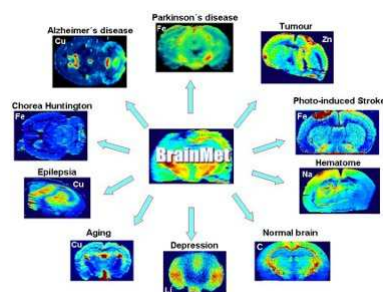
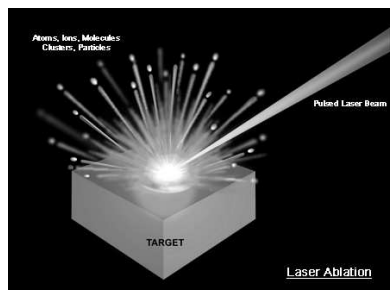
Desorpcijsko elektrorazprševanje, DESI (angl. *desorption electrospray ionization*)

- z elektrorazpršenim curkom nabitih kapljic obstreljujemo vzorec $\Rightarrow$ prenos naboja
- ionizirane analite povlečemo v MS
- za nizko- in visokomolekularne analite (do 70000 Da)
- kvalitativna analiza; kvanti slabša ponovljivost (RSD do 20 %)
- matrični efekti
- slaba ionizacija nepolarnih in v kapljicah netopnih analitov

Laserska ablacija, LA (angl. *laser ablation*)

- način vzorčenja površin v povezavi z ICP-MS (tudi AES)
- s pulzirajočim laserskim žarkom (običajno Nd:YAG laser, 1,064 μm) odpršimo delce (atome, elektrone, ione; nekaj ng) v plinsko fazo, z inertnim plinom prenesemo v plazmo
- pulz naredi "krater" globine 0,02-5 μm ; nedestruktivna tehnika
- profiliranje po globini

LA-ICP-MS profiliranje kovin v možganih.

Spektroskopske tehnike

Tehnika	Vzbujanje	Emisija	Štev. atomskih plasti	Vzdolžna ločljivost	Določamo
Spektrosk. rentgenskih fotoelektronov (XPS)	fotoni rentgenskih žarkov	elektroni	3	5 μm	kemijska sestava; vsi elem. razen H in He
Spektr. Augerjevih elektr. (AES)	elektroni ali fotoni rentg. žarkov	elektroni	3	5 nm	kemijska sestava; vsi elem. razen H in He
Spektrosk. sipanih ionov (ISS)	ioni	ioni	1	1 mm	kemijska sestava; vsi elem. razen H in He
Elipsometrija	fotoni	fotoni	/	/	debelina tankih filmov

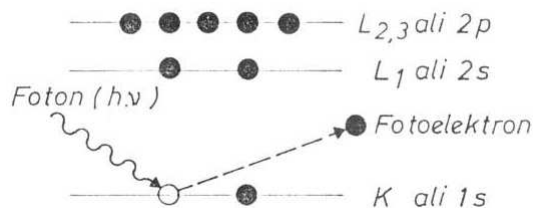
Spektroskopija rentgenskih fotoelektronov, XPS

(angl. *X-ray photoelectron spectroscopy*; tudi: *electron spectroscopy for chemical analysis*, ESCA)

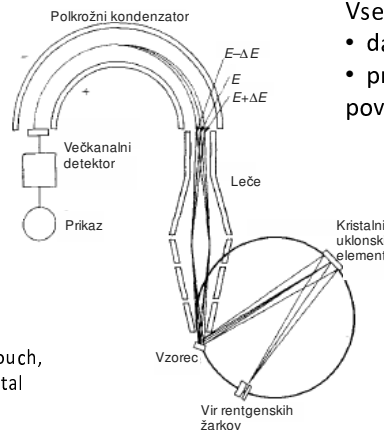
- monokromatski rentgenski žarek znane energije $h\nu$ (običajno $K_{\alpha}(\text{Al})$ 1486,6 eV ali $K_{\alpha}(\text{Mg})$ 1253,6 eV) izbije e^{-} z neko E_{kin} , ki jo spektrometrično izmerimo
- iz E_{kin} izbitega e^{-} izračunamo njegovo vezavno (ionizacijsko) energijo E_b :

$$E_b = h \cdot \nu - E_{\text{kin}} - w$$

w... izstopno delo materiala spektrometra

- vir: rentgenska cev z Al ali Mg tarčo; sinhrotron
- monokromator: kristal, širina črte do 0,3 eV
- analizator: zbirne leče, polkrožni kondenzator (ESA)
- detektor: elektronska pomnoževalka, večkanalna fotonska pomnož.

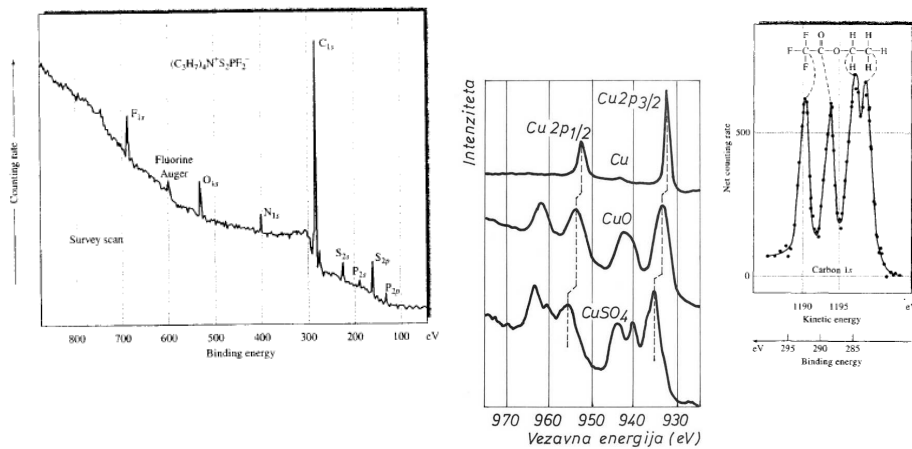
Vse v vakuumu: $<10^{-6}$ torr

- daljša prosta pot delcev
- preprečimo kontaminacijo površine z O_2 , H_2O , CO_2 ...

Slika: Holler, Skoog, Crouch,
Principles of Instrumental
Analysis

Informacije iz XPS spektra:

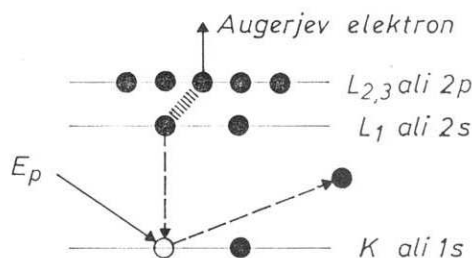
- elementna sestava površine (razen H, He) 1-5 nm v globino
- kemijski premiki in oksidacijsko stanje elementa $\Rightarrow$ struktura
- možna tudi kvanti analiza za elemente $>5\%$, $CV \approx 5\%$

Spektroskopija Augerjevih elektronov, AES

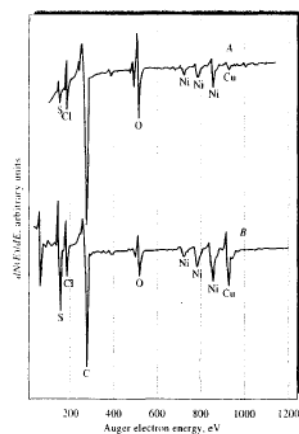
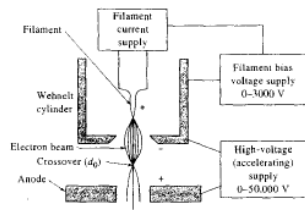
(angl. *Auger electron spectroscopy*)

- energetski žarek E_p (rentgenski foton ali e^-) izbije e^- z notranje orbitale in povzroči vzburjanje iona analita, ta se relaksira z notranjim prehodom e^- na nižjo orbitalo in hkratno oddajo fotona (XRF) ali e_A^- (AES) – kompetitivna procesa
- energija e_A^- neodvisna od E_p , zato za vzburjanje ni potreben monokromatski vir

- $E_{kin}(e_A^-)$ je razlika med sproščeno E pri relaksaciji vzburjenega iona in E , potrebno za odstranitev e_A^-
- tip emisije opišemo z orbitalami, npr. KLL, LMM, MNN...
- rišemo odvod hitrosti štetja kot fn E_{kin} : $dN(E)/dE = fn(E_{kin})$
- podobne informacije kot XPS, a komplementarno; boljša prostorska ločljivost, samo do 0,3-2 nm globine oz. v kombinaciji z odprševanjem (Ar^+ ioni) za globinsko profiliranje

- inštrument: vir e^- je elektronska puška

Drugi tipi elektronske spektroskopije:

- ultravijolična elektronska spektroskopija, UPS: podobno kot XPS, le da za izbijanje e^- analita uporabimo monokromatski UV žarek; nekateri proizvajalci inštrumentov jo nudijo skupaj z XPS in AES (različni dodatki inštrumentu)
- spektroskopija izgube energije elektronov, EELS (angl. *electron energy-loss spectroscopy*): površino obstreljujemo z nizkoenergetskimi e^- (1-10 eV); merimo E elektronov po sipanju in kot sipanja, ki so posledica prenosa E na vibracijska stanja zvrsti na površini

Spektroskopija sipanih ionov, ISS

(angl. *ion-scattering spectroscopy*)

- površino obstreljujemo s curkom ionov (He^+ , Ne^+ , Ar^+ , Li^+ , Na^+ , K^+) z nizko energijo (0,5-5 keV), pridobljenih v EI ionskem izvoru
- pride do elastičnega sipanja ionov in izgube E , odvisne od kota sipanja, M vpadnih ionov in M zvrsti na površini:

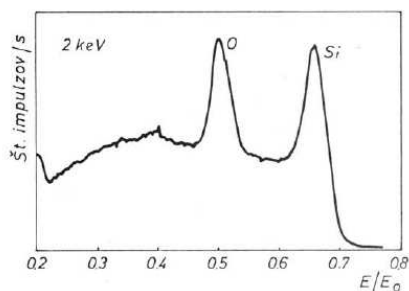
$$E = E_0 \cdot \frac{M_{vz} - M_{pi}}{M_{vz} + M_{pi}}$$

E ... energija sipanih ionov

E_0 ... energija primarnih ionov

M_{vz} ... mol. masa zvrsti na površini

M_{pi} ... mol. masa primarnih ionov

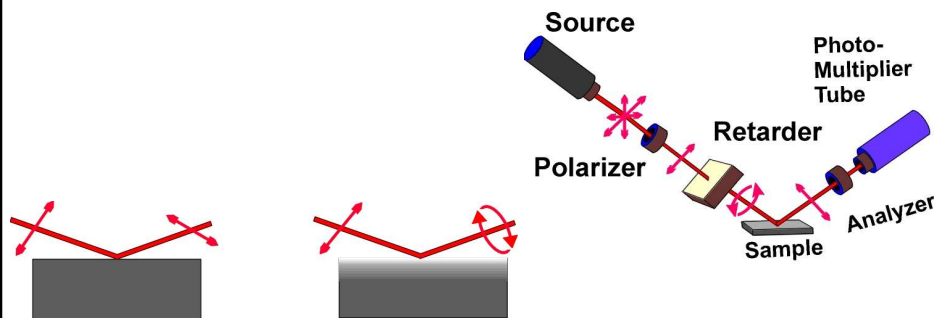

- E sipanih ionov določimo z ESA ali TOF analizatorjem
- informacije o atomski masi zvrsti na površini, njihovi koncentraciji in razporeditvi (geometrijskem položaju)
- analiziramo samo vrhno (enoatomsko) plast površine

Podobna tehnika: Rutherfordova spektroskopija, RBS (angl. *Rutherford backscattering spectroscopy*), vendar večje E primarnih ionov (H^+ 100 keV, α -delci več MeV) iz Van de Graaffovega generatorja; analiza sipanih delcev z B in ESA analizatorji; dobimo podatke do globine 100 nm.

Elipsometrija (angl. *ellipsometry*)

- za analizo zelo tankih filmov na površini: debelina filma, optične lastnosti (n , ε , optična anizotropija...)
- merimo razmerje koeficientov odboja vzporedno in navpično polarizirane svetlobe: spremembo eliptične polarizacije

Druge spektroskopske in optične tehnike

- površinska plazmonska resonanca, SPR: določitev n površine (kovinski film)
- SFG (angl. *sum-frequency generation*): študije stika med dvema nemešajočima se tekočinama, plina in tekočine, obnašanja površinsko aktivnih snovi, tudi bioloških surfaktantov
- elektronska mikroproba, EM: na površini s fokusiranim curkom e^- stimuliramo emisijo rentgenskih žarkov

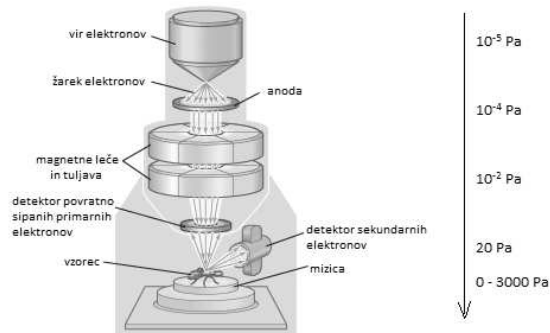
Vrstična (elektronska) mikroskopija, SEM

(angl. *scanning electron microscopy*)

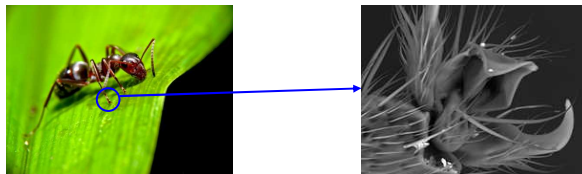
- ozko fokusiran curek e^- energije nekaj keV usmerimo na površino trdnega vzorca, ga pomikamo po vrsticah, dokler ne pregledamo celotne želeno površine
- detektiramo primarne povratno sipane e^- (angl. *backscattered*, BSE), ki so se ob interakciji s površino (do globine $\sim 1,5 \mu\text{m}$) elastično in neelastično sipali
- detektiramo tudi sekundarne e^- (SE), ki so izvrženi iz vzorca zaradi njegove interakcije s primarnim e^- curkom (največja prostorska ločljivost, zato največ informacij)
- detektiramo še nastale rentgenske fotone (karakteristični črtasti spekter) in/ali Augerjeve e^-

Sestava aparata:

- vir e^- je elektronska puška (angl. *electron gun*), kjer e^- emitira W ali LaB₆ nitka, ali pa deluje na principu emisije v el. polju; po izstopu e^- pospešimo s sistemom leč do 100 keV ali več
- elektromagnetne leče usmerjajo curek e^- po površini vzorca – vrstičenje (angl. *scanning*)
- detektor za BSE je polprevodniškega tipa z luknjico za vpadni curek
- za SE (nižja E) uporabljamo Everhart-Thornleyev detektor (scintilator s Faradejevo kletko, ki privlači e^-)
- za rentgenske žarke uporabljamo analizator na energijsko disperzijo s polprevodniškim detektorjem Si(Li) ali Ge(Li)

- celoten sistem je v vakuumu ($< 10^{-6}$ torr), da imajo e^- daljšo prosto pot
- če je vzorec neprevodna snov, se na površini nabira naboj in se segreva – preprečimo z nanosom zelo tankega (~ 10 nm) kovinskega filma, ki pa ne sme zakriti karakteristik površine
- razvita tudi okoljska SEM (angl. *environmental SEM*, ESEM), kjer je vzorec v posebnem oddelku pri višjem tlaku (1-50 torr); zaradi trkov ne prihaja do nabiranja naboja in lahko analiziramo tudi neprevodne vzorce

Ločljivost: človeško oko: 0,1 mm; sodobni svetlobni mikroskopi: 0,2 μ m.
Elektronski mikroskopi ločljivost do 1 nm, omejena z energijo e^- (100 keV $\approx$ 0,004 nm). Povečava do 10⁶ (1000x bolj kot optični).

$$\lambda = \sqrt{\frac{h^2}{2 \cdot m_e \cdot z_e \cdot V}}$$

h ... Planckova konstanta

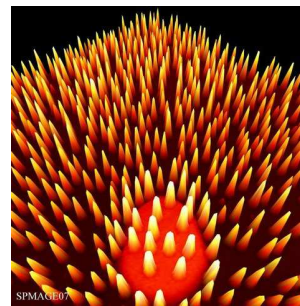
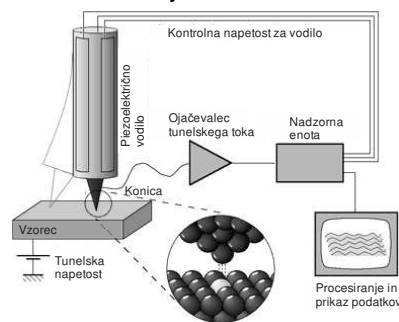
m_e, z_e ... masa in naboj e^-

V ... pospeševalna napetost [V]

Vrstična tunelska mikroskopija, STM

(angl. *scanning tunneling microscope*)

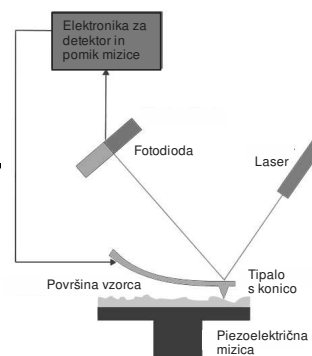
- površino vzorca pregledujemo po vrsticah s pomočjo kovinskega (Pt-Ir, W) tipala z zelo ostro konico (idealno en atom!), ki ga krmilimo s piezoelektričnim vodilom
- med konico in prevodno površino pritisnemo majhno napetost (do 3 V), zaradi česar pride do tunelskega toka, katerega velikost je odvisna od razdalje med konico in površino
- lahko dosežemo ločljivost na ravni atomov

Mikroskopija na atomsko silo, AFM

(angl. *atomic force microscopy*)

- za razliko od STM lahko z AFM analiziramo tudi neprevodne vzorce; uporabimo upogljivo tipalo (angl. *cantilever*) s konico, med konico in vzorcem deluje atomska sila (privlak med atomi), ki povzroči upogib tipala, kar zaznamo z laserjem
- tipalo je narejeno iz Si, SiO₂, Si₃N₄
- vzorec je na piezoelektrični mizici, ki ga pomika pod konico

- delamo pri zračnem tlaku ali v tekočinah; na površino adsorbirane molekule plinov/tekočine lahko potegnejo konico navzdol in popačijo sliko površine; druga težava so elektrostatski naboji, ki preveč približajo konico, pride do njene otopitve ali poškodbe vzorca $\Rightarrow$ oba tipa težav odstranimo z delom v oscilirajočem (angl. *tapping*) načinu, kjer se konica le za kratek čas približa površini ($\nu \approx$ nekaj 100 kHz)

